

'conjunt de persones unides per parentiu' no sé que aparegui fins a Jaume Roig: «com Na Justina, / mare mesquina / d'emperador, / del Creador / renegadora, / emperadora / dels arrians; / dels cristians / pus de vint-mília / a sa família / martirizar / féu, e matar» (Spill, 9442). Viure en família 'amb gent de la família en una casa': «jo vull viure en família», Genís i Aguilar (*La reineta del Cadi*, p. 9).

Desviat el sentit, s'aplica a: a) 'gent qualsevol': «Cucurullés és una barraca que hi visquive família», Castellnou de Bassella (1956); b) 'quitxalla', 'conjunt de criatures qualssevol': «doneu-ho a la família», MGadea (*T. del Xè* 1, 284); amb aquest valor es transmeté a l'alb. *fəmijs*, que es pot usar com a col·lectiu o bé aplicar-se a una criatura sola (Gustav Meyer, *Alb. Gramm.*, 85), en canvi en roms. *femeie* generalment ha pres el sentit de 'dona', mentre que la forma antiga *fəmeaie* havia significat igualment 'nens'; c) el sentit de 'nens' apareix també dialectalment en català, sobretot cap a l'Ebre, i en el diminutiu *familieta*: «en lo mas no encontraran més que tres *familiētes*» (afores de Morella, 1935), i així ho escriu Vergés i Paulí (*Es-purnes* v, 36, 137, veg. els contextos s. v. *bargalló* i *temor*).

DERIV.: *Familiar* adj. [1344, *Ordin. Palat.*] 'en tracte íntim o acollidor': «conseyt a les donzelles, / <fort> en especial, / qu' estes fembrotes veyles / no hagen *familiars*: / sol parlar ab aquelles, / per l'alca-voteria, / és gran infàmi' a elles: / difamada seria», Eiximenis (*Dones, prosif. EntreDL* 1, p. 194); se substantiva en lloc de 'esperit familiar, dimoni familiar', *AlcM*, § 5a [*tenir familiar, DTo.* 1647]; cosa que pot passar a designar 'una espècie de follet o dimoniet' eiv.: «un temps hi havia *fameliars* que tant els hi era menjar com fer feina --- —I no cobraven soldada? —No, home: això són esperits que no han de mester es sous per res --- s'han de tenir dins una ampolla negra, ben tapada; quan volen que facin alguna cosa, la destapen, i surten tot d'una; i de seguida ja demanen: —Feina o menjar!», J. Castelló (en Villangómez, *Lli-bre d'Eiv.*, 211-2); *tenir familiars* tarr. En alguns punts aquest *familiar* és 'serp domèstica que crien certes famílies' [així entre els criolls de Mendoza, Arg., 1940]. *Familiaritat* [S. XIV, *AlcM*]; *familiaritzar* [-sarse, 1803, Belv.]. *Familiatura. Familiada. Subfamília.*

Fàmul 'criat' [-Jo, Lab. 1839], ll. *famulus* 'criat'; *fàmula* [Lab. 1839]; *famular*; *famulat*.

Famolenc, famolent, V. *fam* *Famós*, V. *fama* *Fàmula*, *fàmula*, V. *família* *Famussa*, V. *fam*

FANAL, del cat. ant. i mossàrab *fanar* id., i aquest, del gr. bizantí *φανάρ*, diminutiu del gr. *φανάξ* 'atxa, antorxa', 'llanterna', 'un llum, una llàntia'. □ 1.ª doc.: c. 1330, *fanar*, Muntaner, i en mossàrab català ja segle XIII; *fanal*, 1561.

Batalla de Les Formigues (4-IX-1285): «L'almirall --- pres terra a Les Formigues, e aquí ell donà part a la nit; e hac ordonat, ab totes les sues galees, que cascuna galea tengués tres *fanars* aparellats: un a proa,

altre al mig e altre a popa, per ço con, si les galees del rei de França venien de nits, que tantost los *fanars* fossen encesos, per ço que coneguessen les sues galees, e que los enemics se pensassen que en escun *fanar* hagués una galea; e per aquesta provisió que l'almirall féu, se guanyà tot lo fet, que --- axí esdevenc. E con fo prés de jorn, l'estol del rei de França passava ab lo *faró* davant --- e l'almirall féu la llur via, e mès-se entre la terra e ells; e con fo ab ells, a colp los *fanars* foren encesos, e van ferir en ells; e aquí veérets lances e dards volar ---», Muntaner (capítol 135, Casac. iv, 54.21ss.).

Es pot veure, llegint aquest text, que *faró* era la gran llanterna que illumina, des de la nau primera i guiadora, la marxa de tota l'esquadra, i els *fanars* havien de ser llanternes més petites però prou visibles per ser comptades per l'enemic; car en teoria en corresponia una per cada vaixell, com a illuminiació particular de cada un. Potser no era encara denominació ben generalitzada: almenys Marsili en descriure l'expedició naval en camí del desembarc a Santa Ponça i conquesta de Mallorca, usava *lanterna* «volc que anés primera la nau d'En Nicolau Bovet, en la qual era En G. de Monchada, e que portàs *lanterna*» (Jal, col. 681), si bé sembla que ací correspon més a l'ofici del *faró* de l'esquadra francesa destruïda a Les Formigues.

Per a *φανάριον* [S. x] i els diminutius neogrecs en *-ápt*, veg. Schuchardt, *ZRPb.* xxviii, 410. La major part de les dades catalanes sobre aquest mot són tardanes (Sóller, 1561, *AlcM*; S. xviii, *DAG.*) i els lexicògrafs no el recullen fins a Lacav. («fax; lucerna; portar lo fanal encès en temps de borrasca nocturna; fanal sobre les torres de un port de mar», d'on passa al *DTo.* de 1757, etc.; «*fanal*, llanterna grossa», *D. Fgra.*), si bé deu ser pel mateix caràcter modest de l'aparell (que ens posen de relleu Muntaner i Marsili), car el to del mot, la seva amplitud semàntica i el seu illimitat abast social i regional, prou palesen que l'antiguitat i robustesa que ha d'haver tingut no poden ser tardans en la llengua.

Encara en degué tenir més en mossàrab, vista la seva documentació en l'àrab hisp. i africà: ja va recollir l'hi el nostre *RMa.* en el S. XIII, *fanâr* i *fanâra* amb plural *fanârit* «laterna», en la part llatina-àrabiga (p. 452); «*fanâra*: laterna» en l'àrabo-llatina (p. 156); «lanterna: *fanâr, fanârit*» en el granadí *PAlc* (289b38) i el morisc granadí Juan León (1514). En l'àrab i mossàrab del nostre domini, ja no podia ser un mot recent, puix que havia tingut temps de crear-hi secundàriament, segons el sistema de la gramàtica àrabiga, el nomen unitatis *fanâra* i un plural *fanârit*, advertint, però, que el vocabulista del català *RMa.* constitueix la primera documentació del mot en àrab (Dozy, *Suppl.* II, 284; *Glos.*, 380).

En els nostres dies *fanâr* (alguns *fanâr*) apareix sobretot en fonts magrebines i sobretot marroquines (Dombay, P.Torre, Lerchundi, Jackson), però també d'altres més aviat algerianes (Beaussier, Marcel) i algunes d'africanes de més a llevant (Davidson) o vagament orientals (Cañes, Mohit, Davidson), veg. Simo-